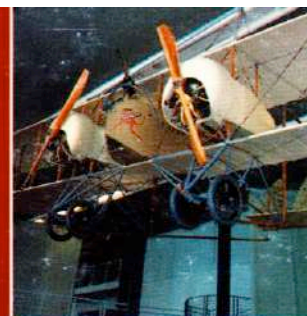

ΙΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΓΑΛΛΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΑΕΡΟΣ & ΔΙΑΣΤΗΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΒΟΥΡΖΕΤ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ

ΤΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΤΗΣ ΑΗΤΤΗΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ

**ERICH
HARTMANN**

Ο ΞΑΝΘΟΣ
ΙΠΠΟΤΗΣ ΤΗΣ
ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

- ΑΠΟ ΤΟ ΕΛ ΑΛΑΜΕΪΝ ΣΤΗΝ ΤΥΝΙΔΑ
- ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ ΣΤΟΝ Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ
- Ο "ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ" ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ
ΤΑ ΑΡΜΑΤΑ ΣΕ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΡΟΛΟ (1964-65)

ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΕΝΕΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ
ΟΙ ΚΟΥΑΔΟΙ ΕΙΣΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΕΙΨΗ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ (1940-41)

6

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ
Ιστορικός - Αρχαιολόγος

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ

ΤΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΤΗΣ ΑΗΤΗΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΒΑΣΗ ΤΩΝ
ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΟ-
ΠΕΡΣΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΕΞΑΡΤΗΘΗΚΕ
Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ
Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ ΝΑ
ΑΝΑΠΤΥΞΟΥΝ ΑΝΕΠΗΡΕΑΣΤΟΙ
ΤΟΝ ΛΑΜΠΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΟΥΣ.
ΑΝ ΥΠΟΔΟΥΛΩΝΟΝΤΑΝ ΣΤΟΥΣ
ΠΕΡΣΕΣ, ΘΑ ΥΠΟΚΕΙΝΤΟ ΣΤΗΝ
ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ
ΑΘΕΡΑΠΕΥΤΟ ΕΥΤΕΛΙΣΜΟ ΤΩΝ
ΗΘΩΝ ΤΟΥΣ. ΕΤΣΙ Η
ΑΥΤΑΠΑΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ
ΣΠΑΡΤΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑ ΣΤΙΣ
ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ, ΦΑΝΕΡΩΝΕΙ ΟΧΙ
ΜΟΝΟ ΕΝΑΝ ΑΣΤΕΙΡΕΥΤΟ,
ΣΧΕΔΟΝ ΥΠΕΡΛΟΓΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΝ
ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΑΝΘΡΩΠΟ,
ΗΡΩΙΣΜΟ, ΑΛΛΑ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ ΤΗ
ΜΕΓΑΛΟΣΥΝΗ ΕΝΟΣ ΛΑΟΥ, ΠΟΥ
ΣΤΑΘΗΚΕ ΣΤΟ ΥΨΟΣ ΤΩΝ
ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΧΟΝΤΑΣ ΜΙΑ
ΕΣΩΤΑΤΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ
ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΧΑΛΚΕΥΣΕ ΜΕ
ΤΑ ΣΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΤΟΥ ΤΟ
ΙΔΑΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.

7

Οι Σπαρτιάτες, ως άνδρες που βαδίζουν
προς το θάνατο, πραγματοποιούν την
τελευταία τους ηρωική έξοδο εναντίον
των Περσών ("επί θανάτω έξοδόν") (πίν.
Pater-Sonnally, "Η Πολεμική τέχνη των
αρχαίων Ελλήνων", εκδ. Ι. Σιδέρης).

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η ένδοξη νίκη της αθηναϊκής οπλιτικής φάλαγγας στον Μαραθώνα, το 490 π.Χ., κατέστησε αναπότρεπτη και βέβαιη την ανταπόδοση από την πλευρά της Περσίας, μια και η αναπάντεχη ήττα υπήρξε μια προσβολή και ένα κακό προηγούμενο, που ήταν κάτι παραπάνω από αναγκαίο να παταχθεί παραδειγματικά. Η επανάσταση της Αιγύπτου (486 π.Χ.) και της Βαβυλώνας (484 π.Χ.), αποτέλεσαν χαρακτηριστικές περιπτώσεις για το πώς έπρεπε να αντιδράσει η Περσία.

Η ειλημμένη απόφαση του Δαρείου, γυμνή πλέον από κάθε πρόσχημα, δεν εξαντλήθηκε στην τιμωρία ή την εκδίκηση, αλλά αφορούσε την πλήρη υποταγή της Ελλάδας. Επισήμως, βέβαια, οι Πέρσες δεν έδειχναν ενοχλημένοι και προπαγάνδισαν με επιμέλεια την απατηλή εντύπωση πως γι' αυτούς ο Μαραθώνας ήταν ένα συνοριακό συμβάν μικρής σημασίας. Τον Δαρείο, που πέθανε το 486 π.Χ. μετά από 36 χρόνια βασιλείας, διαδέχθηκε ο γιος του Ξέρξης, ο οποίος, αφού έπνιξε στο αίμα την επανάσταση στην Αίγυπτο (484 π.Χ.) και λίγο αργότερα στη Βαβυλώνα, άρχισε το 483 π.Χ. να προετοιμάζεται για την επίθεσή του κατά της Ελλάδας. Οι στιγμές ήταν κρίσιμες για τους Έλληνες, καθώς από την έκβαση των πολεμικών επιχειρήσεων επρόκειτο να εξαρτηθεί η ελευθερία τους και το ενδεχόμενο να μετατραπεί η Ελλάδα σε σατραπεία της Περσίας. Αν υποδουλώνονταν ήταν σίγουρο πως δεν θα ήταν δυνατό να αντέξουν την ασφυκτική πίεση της περσικής αυτοκρατορίας και θα αλλοτριώνονταν υπό την επίδραση "της πνευματικής ανελευθερίας και της κυριαρχίας του ιερατείου που υπήρχε στους ανατολικούς λαούς" (U. Wilcken).

8 ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ

Οι προετοιμασίες του Ξέρξη, διπλωματικές και στρατιωτικές, που άρχισαν το 483 π.Χ., υπήρξαν κολοσσιαίες και ξεπέρασαν κάθε προηγούμενο. Τα πάντα εκτελέστηκαν με μεθοδικότητα και προγραμματισμό. Έργα τεχνικά και εφοδιασμού, στρατολόγηση ανδρών από κάθε σατραπεία της αυτοκρατορίας και διπλωματικές αποστολές, δίνουν μια εξαιρετικά εντυπωσιακή εικόνα της δύναμης του αχανούς περσικού κράτους κατά την εποχή της μεγάλης ακμής του.

Στον διπλωματικό τομέα ο Ξέρξης επεδίωξε να εξασφαλίσει συμμάχους και συγχρόνως να διασπάσει τους Έλληνες. Απεσταλμένοι του βασιλιά ταξίδεψαν προς την Καρχηδόνα, τη Θεσσαλία, τη Βοιωτία, το Άργος και αλλού. Μια συμμαχία με την Καρχηδόνα θα εμπόδιζε τους Έλληνες της Δύσης να βοηθήσουν τη μητροπολιτική Ελλάδα. Ο Ηρόδοτος αφήνει να διαφανεί πως οι συγχρονισμένες επιθέσεις Περσών και Καρχηδονίων ήταν συμπωματικές. Όμως ο Διόδωρος (ΙΑ', 4) αναφέρει πως "ο Ξέρξης έστειλε πρέσβεις προς τους Καρχηδόνιους να διαπραγματευθούν μια συμμαχία (...), ώστε αυτός να εκοτράτευσει εναντίον της Ελλά-

δας και οι Καρχηδόνιοι ταυτόχρονα (...) να υποτάξουν τους Έλληνες της Σικελίας και της Ιταλίας" (μετάφρ. Απ. Παπανδρέου). Στη Σπάρτη και την Αθήνα δεν έστειλε απεσταλμένους.

Η εκστρατεία του Ξέρξη αποτελούσε συνδυασμό χερσαίων και ναυτικών επιχειρήσεων, σύμφωνα με την πάγια τακτική των Περσών. Το κύριο σχέδιό του αποσκοπούσε στη συντριβή της κυρίως Ελλάδας, με τη συνδυασμένη δράση στρατού και στόλου. Ο όγκος του περσικού στρατού, ακολουθώντας παραλιακές οδούς, θα συνέτριβε κάθε ελληνική αντίσταση, ενώ ο στόλος θα εμπόδιζε ενέργειες του ελληνικού στόλου. Φορ-

Ο λεγόμενος ανδριάντας του Λεωνίδα (Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης).

τηγά πλοία (ολκάδες) μετέφεραν τεράστιες ποσότητες τροφίμων σε αποθήκες εφοδιασμού. Αυτές οικοδομήθηκαν σε κατάλληλες τοποθεσίες στη Θράκη και τη Μακεδονία για την εξασφάλιση του ανεφοδιασμού του πολυάριθμου περσικού στρατού, που είχε αρχίσει να συγκεντρώνεται στις Σάρδεις από όλες τις σατραπείες της πανίσχυρης αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών.

ΟΙ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥΣ

Οι προετοιμασίες των Περσών κλόνισαν σοβαρά το ηθικό των Ελλήνων και η περσική προπαγάνδα είχε καλλιεργήσει κλίμα ηττοπάθειας στις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Είναι τραγική η διαπίστωση του Wilcken ότι "στη μεγάλη αυτή στιγμή δεν επέδειξαν όλοι οι Έλληνες το ίδιο υψηλό φρόνημα". Ο Μεγαρέας ποιητής Θεόγνις αναφέρεται με πίκρα στην "ολέθρια διχόνοια των Ελλήνων" ("στάσις Ελλήνων λαοφθόρος", στ. 781). Την κατάσταση επιβάρυνε ακόμα περισσότερο

το μαντείο των Δελφών, με χρησμούς που προοιωνίζοντο καταστροφές: "Φύγε από το σπίτι σου και το στρογγυλό κάστρο ψηλά της πατρίδας σου και πήγαινε στην άκρη του κόσμου. (...) όλα τα γκρεμίζει κάτω η φωτιά και ο τρομερός Άρης πάνω στο Συριακό άρμα (...) ψηλά από την οροφή τρέχει μαύρο αίμα, προμήνυμα συμφοράς μοιραίας" (Ηρόδοτος, VII, 140/μετ. Πανέτσος). Αυτή η μοιρολατρική συμπεριφορά του Μαντείου, υπαγορευμένη σίγουρα από τις δελφικές αρχές, θεωρήθηκε ύποπτη και ένοχη για μηδισμό από νεώτερους ιστορικούς (Wilcken, Parke, Πελεκιδής), σε στιγμές που ο Ελληνισμός διέτρεχε τον μεγαλύτερο κίνδυνο αφανισμού του.

Το γενικό ψυχολογικό κλίμα στην Ελλάδα ήταν απογοητευτικό! Άλλοι Έλληνες από ανάγκη και άλλοι από προσωπικά και ιδιοτελή συμφέροντα, προσχώρησαν στους Πέρσες ή έμειναν ουδέτεροι. Ετσι, όταν το φθινόπωρο του 481 π.Χ. η Σπάρτη και η Αθήνα αποφάσισαν να συγκαλέσουν Πανελλήνιο Συνέδριο για να σχεδιάσουν την αντίδρασή τους έναντι της επερχόμενης περσικής λαίλαπας, δεν στάθηκε δυνατό να συγκροτηθεί ενιαίο εθνικό μέτωπο. Πολλές ελληνικές πόλεις, η Θεσσαλία, το μεγαλύτερο μέρος των βοιωτικών πόλεων και μικρότερα φύλα όπως οι Μαλιείς, οι Αχαιοί, οι Δόλοπες, οι Αινιάνες, οι Περαιθεί και οι Μάγνητες, ελπίζοντας σε βοήθεια του Ξέρξη για να μπορέσουν να υπεριοχύσουν των αντιπάλων τους, δεν συμμετείχαν στο συνέδριο. Το Άργος, από μίσος κατά της Σπάρτης, συνήψε μυστική συμμαχία με την Περσία. Επισήμως δήλωσε ουδετερότητα, προβάλλοντας στο συνέδριο απαράδεκτες απαιτήσεις (30 χρόνια ανακωχή με τη Σπάρτη και την αρχηγία στο ήμισυ του συμμαχικού στρατού) και κρύβοντας τα φιλοπερσικά του αισθήματα. Στη Θήβα ανάλογες τάσεις ήταν κυρίαρχες, όμως η απόφαση για άμυνα στις Θερμοπύλες της στέρησαν το πρόσχημα και την υποχρέωσαν να προσχωρήσει στη συμμαχία.

Ωστόσο πρέπει να λεχθεί πως αρκετοί από τους Έλληνες, όπως λ.χ. οι Θεσσαλοί, οι οποίοι κατά τον Ηρόδοτο (VII, 172) αρχικά ήταν διατεθειμένοι να αντισταθούν, "η ανάγκη τους έκανε να μηδίσουν". Μάλιστα έστειλαν αγγελιαφόρους στο συνέδριο στον Ισθμό, ζητώντας να "φρουρηθούν τα στενά του Ολύμπου για να προστατευθεί από τον πόλεμο η Θεσσαλία και ολόκληρη η Ελλάδα". Ζήτησαν από τους εκεί συγκεντρωμένους Έλληνες να στείλουν πολύ στρατό, διαφορετικά δήλωσαν πως ήταν υποχρεωμένοι να έρθουν σε συμβιβασμό με τους Πέρσες. Οι βόρειοι Έλληνες υπήρξαν, κατά μια έννοια, θύματα της μορφολογίας του εδάφους τους, λόγω του ότι αυτοί θα δέχονταν πρώτοι την περσική εισβολή. Όταν λοιπόν το συμμαχικό συνέδριο έκρινε ως επισφαλής τη θέση άμυνας στα Τέμπε (μια και οι Πέρσες είχαν τη δυνατότητα να ενεργήσουν κυκλωτικά από δυτικά περάσματα) και αποφασίστηκε σύμπτυξη και άμυνα στις Θερμοπύλες, μοιραία, όλα τα ελληνικά φύλα βορείως της γραμμής αυτής, ίσως από ένα ένστικτο αυτοσυντήρησης (Bury & Meiggs), μηδίσαν. Αρνητική ήταν

“Η προετοιμασία για τη μάχη των Θερμοπυλών”, από πίνακα του H.M. Herget (National Geographic Society).

και η απάντηση του Γέλωνα των Συρακουσών στην έκκληση των Ελλήνων για μητροπολιτικής Ελλάδας για βοήθεια, μια και ανέμενε επίθεση των Καρχηδονίων.

Στον Ισθμό οι αντιπρόσωποι (“πρόβουλοι”) των ελληνικών πόλεων που διαπνέονταν από τα καλύτερα αισθήματα για το εθνικό ζήτημα, αποφάσισαν να κηρυχθεί πανελληνία ειρήνη και οι πολιτικοί εξόριστοι να επιστρέψουν στην πατρίδα τους (δηλαδή όσοι είχαν εξοστρακιστεί). Συνήφθη Ελληνική Συμμαχία, με τη δέσμευση να πολεμήσουν μαζί εναντίον των βαρβάρων. Πρόκειται για το πρώτο παράδειγμα συνειδητής πανελληνίας πολιτικής. Συνένωσαν τις δυνάμεις τους και ανέθεσαν την ηγεσία (σε στεριά και θάλασσα) στη Σπάρτη, μια και οι άλλες πόλεις, φθονώντας την Αθήνα, δήλωσαν πως θα υπάκουαν μόνο σε Σπαρτιάτη ναύαρχο. Η Αθήνα, αντιλαμβανόμενη απόλυτα την κρίσιμότητα των στιγμών, παραμέρισε τις φιλοδοξίες της και αποδέχθηκε τη σπαρτιατική ηγεσία και στον κατά θάλασσα αγώνα, αν και με τις 180 τελευταίου τύπου τριήρεις, που πρόσφατα είχε ναυπηγήσει, ήταν η μεγαλύτερη ναυτική δύναμη στην Ελλάδα. Έτσι ο βασιλιάς Λεωνίδα ανέλαβε την ηγεσία του στρατού και ο Ευρυβιάδης την ηγεσία του στόλου.

Όπως εξάγεται από την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων, το ελληνικό στρατηγικό σχέδιο ήταν προσαρμοσμένο στο αντίστοιχο περσικό. Ο ελληνικός συμμαχικός στρατός ανελάμβανε την κρίσιμη αποστολή να συγκρατήσει τα πολυπληθή εχθρικά στίφη στις Θερμοπύλες (μια επιλεγμένη προς άμυνα τοποθεσία), ενώ ο στόλος θα προσπαθούσε να απομονώσει τον περσικό στόλο

στο Αρτεμίσιο και να ακυρώσει ενδεχόμενη αποβατική του ενέργεια σε κάποια περιοχή της Αττικής ή της Πελοποννήσου.

ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Ο περσικός στρατός έφτασε στη Μαλίδα τις τελευταίες ημέρες του Ιουλίου του 480 π.Χ., πέρασε τον ποταμό Δύρα (Γοργοπόταμο) και στρατοπέδευσε στην ευρύχωρη περιοχή της Αντίκυρας, ανάμεσα στους ποταμούς Μέλανα και Ασωπό, μπροστά από τις Θερμοπύλες. Η τοποθεσία προσέφερε όλα τα πλεονεκτήματα για την άμυνα του μικρού ελληνικού στρατού και πολλά μειονεκτήματα σε ό,τι αφορά την ευχερή ανάπτυξη της πολυάριθμης περσικής στρατιάς.

Οι Θερμοπύλες ήταν ένα στενό πέρασμα ανάμεσα σε βουνό και θάλασσα, που χώριζε την Τραχίνα από τη Λοκρίδα. Τα στενά, ευρισκόμενα νοτίως της εκβολής του Σπερχειού ποταμού, σχηματίζονταν από τα τελευταία τμήματα της Οίτης που κατέληγαν κοντά στη θάλασσα. Από το πέρασμα, μήκους εννέα περίπου χιλιομέτρων και με τρία πολύ στενά σημεία, διερχόταν η μοναδική στρατιωτική οδός προς την κεντρική Ελλάδα. Το πρώτο στενό βρισκόταν δυτικά, κοντά στην Ανθήλη (τόπο συνάντησης του αμφικτυονικού συνεδρίου), το δεύτερο κοντά στο τείχος των Φωκίων και το τρίτο ανατολικά, κοντά στους Αλπηγούς, απ’ όπου κάποιος εγκατέλειπε τη Λοκρίδα. Ο Ξέρξης ήταν υποχρεωμένος να περάσει από το στενό γιατί οι άλλες διαβάσεις ήταν απαγορευτικές για ένα τόσο μεγάλο στρατό με μεταγωγικά και εφοδιοπομπές. Σήμερα το τοπίο έχει μεταβληθεί και τα ιστορικά στενά δύσκολα αναγνωρίζονται, αφού

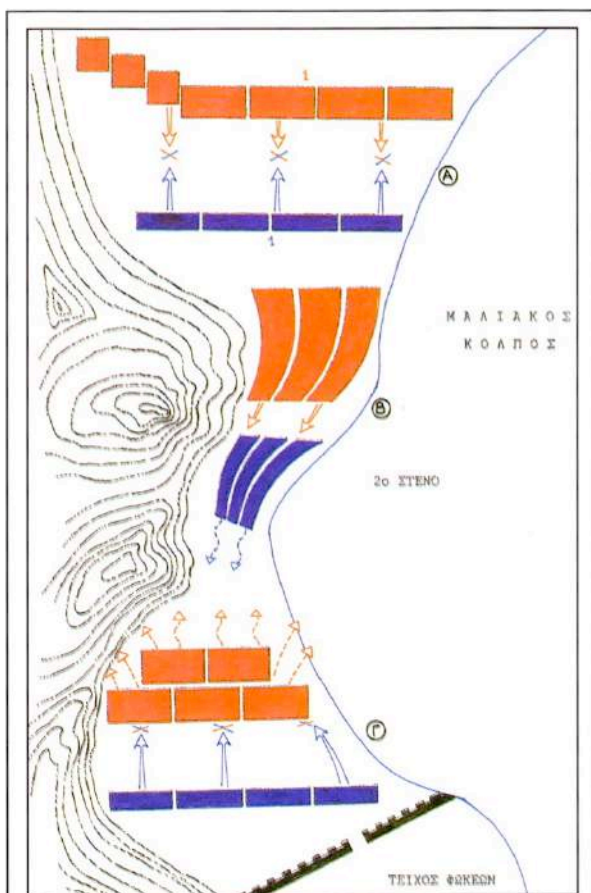
οι προσχώσεις του Σπερχειού διεύρυναν τη μαλιακή πεδιάδα. Το μόνο αδύναμο σημείο της τοποθεσίας ήταν ένα τραχύ και απόκρημνο μονοπάτι, η Ανοπαία ατραπός, που ξεκινώντας από την Τραχίνα διέσχιζε το όρος Καλλίδρομο και κατέληγε ανατολικά των Αλπηγών. Μια μικρή στρατιωτική δύναμη μπορούσε να περάσει από εκεί και να βρεθεί στα νώτα των αμυνομένων. Πρώτο λοιπόν μέλημα του Λεωνίδα ήταν η διασφάλιση της ατραπού, ώστε να αποφευχθεί πιθανός αιφνιδιασμός. Οι Φωκείς (1.000 άνδρες περίπου), που γνώριζαν καλά την περιοχή, ανέλαβαν τη φρούρηση της μοιραίας - όπως αποδείχθηκε - διάβασης.

ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ

Στρατός Περσών

Σύμφωνα με τη διήγηση του Ηρόδοτου (VII, 60-99), οι χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις του Ξέρξη ανέρχονταν σε 1.700.000 άνδρες! Το “αναρίθμητο πλήθος πολέμου” (“πολέμου στίφος”, Αισχ. “Πέρσαι”, 20) συμπλήρωναν 80.000 ιππείς και 20.000 Άραβες και Λίβυοι επίκουροι. Μια επίφοδη “χρυσάρματη στρατιά (...) ολόκληρη η δύναμη, της Ασίας η γέννα (...) στράτευμα σύμπικνο, τοξοφόροι τρανοί και αλογάρηδες” (Αισχύλος, Πέρσαι/μετάφρ. Τ. Ρούσσος).

Η εντύπωση που προκάλεσε στους Έλληνες η είδηση για την επερχόμενη περσική στρατιά, οι ώρες αγωνίας και ο φόβος, “υπερδιόγκωσαν” τον ούτως ή άλλως τεράστιο στρατό του Ξέρξη. Οι αριθμοί αυτοί έχουν κριθεί από αρχαίους (Κτησίας, Εφορος) και από νεώτερους ιστορικούς (Beloch,

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ - ΟΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΣ ΗΜΕΡΕΣ
(1 και 2 Αυγούστου 480 π.Χ.)

ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ

ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ
1. Σύνολο: 6.000 οπλίτες

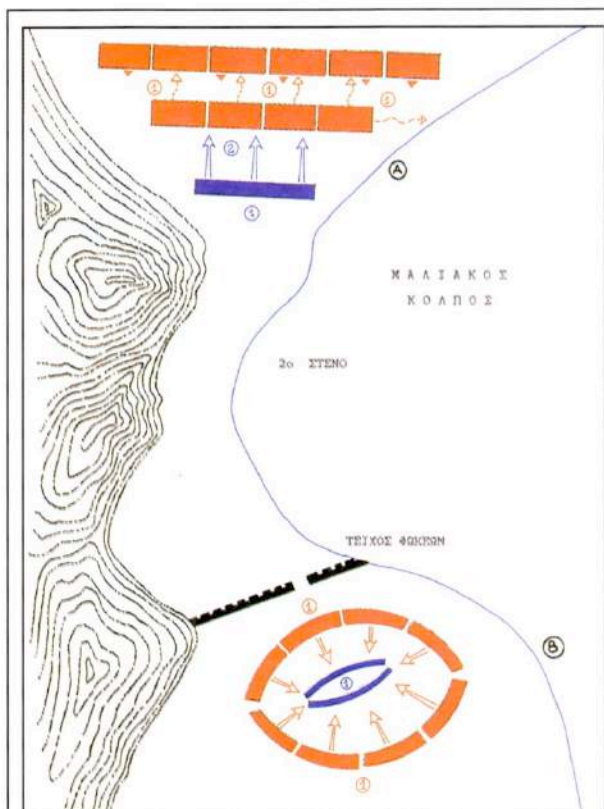
ΣΤΡΑΤΟΣ ΠΕΡΣΩΝ
1. Σύνολο: 400.000 άνδρες (·)

Σημ.: Ο ελληνικός στρατός αριθμούσε 7.000 περίπου οπλίτες, αλλά 1.000 Φωκείς ήταν απασχολημένοι με τη φύλαξη της Αναπαιάς ατραπού.

"Το στρατήγημα του Λεωνίδα"

- Α' Φάση:** Αρχική συμπλοκή του ελληνικού στρατού με τους Πέρσες.
Β' Φάση: Τακτική υποχώρηση των Ελλήνων, παρασύροντας τους Πέρσες προς την κατεύθυνση του ελληνικού στρατοπέδου.
Γ' Φάση: Ορμητική ελληνική αντεπίθεση και ανατροπή των πρώτων στοιχών των Περσών, που υποχωρούν με θαρύτατες απώλειες.

Δ. Γαρουφαλής 1998

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ - Η ΤΡΙΤΗ ΗΜΕΡΑ
(3 Αυγούστου 480 π.Χ.)

Α' Φάση: "Επί θανάτω έξοδον"

ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ

1. Ο Λεωνίδας με 1.400 οπλίτες φθάνει στο ευρύτερο σημείο του στενού και επιτίθεται ορμητικά εναντίον του περσικού στρατού.
2. Θάνατος του Λεωνίδα. Φονική μάχη για τη διάσωση του νεκρού. Οι Έλληνες νικούν.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΠΕΡΣΩΝ

1. Οι Πέρσες των πρώτων στόχων υποκύπτουν υπό την αφόρητη πίεση της ελληνικής οπλιτικής φάλαγγας. Άλλοι θανατώνονται αμέσως, άλλοι πέφτουν στη θάλασσα και άλλοι συνθλιβονται από τις λόγχες των Ελλήνων και των επερχόμενων Περσών.

Β' Τελευταία Φάση της μάχης
(*"Νυν υπέρ πάντων αγών"*)

1. Η άφιξη του σώματος του Υδάρνη υποχρεώνει τους Έλληνες να αποσυρθούν σε κυκλωτή διάταξη γύρω από τον λόφο του Κολωνού, αποφασισμένοι για την ύστατη άμυνα.

1. Οι Πέρσες κυκλώνουν από όλα τα σημεία τους Έλληνες και τους εξοντώνουν όλους με καταιγισμό βελών και ακοντίων.

Δ. Γαρουφαλής, 1998.

Wilcken, Bengtson, Bury) και στρατιωτικούς (Sir Frederick Maurice, E.v. Fischer) ως ανακριβείς και έχουν απορριφθεί.

Ο στρατηγός Sir F. Maurice, λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες ποσότητες νερού και τις γενικότερες δυσκολίες ανεφοδιασμού σε μια χώρα βραχώδη, υπολογίζει τις χερσαίες περσικές δυνάμεις σε 175.000 περίπου άνδρες. Ενας συσχετισμός όμως με τις περσικές δυνάμεις στη μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.), όπου σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (IX, 30-32) έλαβαν μέρος 300.000 Πέρσες (αριθμός σήμερα αποδεκτός) και 110.000 Έλληνες (δηλαδή υπήρχε μια φυσιολογική αναλογία 1:3),

η επισήμανση ότι ο Ξέρξης ήταν υποχρεωμένος κατά την πορεία του μέσα από την Ελλάδα να αφήνει φρουρές και η προσθήκη των απωλειών των Περσών από μάχες ή επιδημίες, μας επιτρέπουν να υιοθετήσουμε την υπόθεση πως η περσική στρατιά στις Θερμοπύλες ανερχόταν σε 400.000 ή και περισσότερους μάχιμους άνδρες.

Στρατός Ελλήνων

Από τους 110.000 άνδρες που παρέταξαν στις Πλαταιές οι Έλληνες, στις Θερμοπύλες ο βασιλιάς Λεωνίδα δεν είχε στη διάθεσή

του παρά μόνο 300 Σπαρτιάτες, 1.000 άλλους Λάκωνες (περιοίκους), 500 Μαντινείς, 500 Τεγεάτες, 1.120 άλλους Αρκάδες (οι 120 από τον Αρκαδινό Ορχομενό), 400 Κορινθίους, 200 Φλειασίους, 80 Μικηναίους, 700 Θεσπιείς και 400 Θηβαίους σε πανστρατιά τους Οπούντιους Λοκρούς και 1.000 Φωκείς. Συνολικά ο ελληνικός στρατός δεν υπερέβαινε τους 7.000 οπλίτες!

ΑΝΑΜΟΝΗ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ

Η "ισοπεδωτική" αριθμητική υπεροχή του περσικού στρατού επέφερε, εύλογα, με-

Η χαράδρα του Ασωπού. Από αυτήν αρχίζει η Άνοσπαια άτραπός, την οποία ακολούθησε το σώμα του Υδάρνη προκειμένου να υπερφαλαγγήσει τους Έλληνες υπερσπιστές των Θερμοπυλών.

γάλη ανησυχία στο ελληνικό στρατόπεδο. Ωστόσο κάθε ιδέα περί εγκατάλειψης των στενών ισοδυναμούσε με παράδοση όλης της κεντρικής Ελλάδας ως τον Ισθμό στο έλεος του Ξέρξη. Τα νέα της ξαφνικής καταστροφής, από Θύελλα, του 1/3 του περσικού στόλου στη Σηπιάδα της Μαγνησίας και η αιχμαλωσία 15 ακόμα πλοίων, είχαν αναπερνώσει το ηθικό στα πληρώματα του ελληνικού στόλου, που έλπιζαν βάσιμα σε μια αποφασιστική νίκη. Ήταν πλέον απόλυτα αναγκαίο ο ελληνικός στρατός "την εν Θερμοπύλησι εσβολήν φυλάξει".

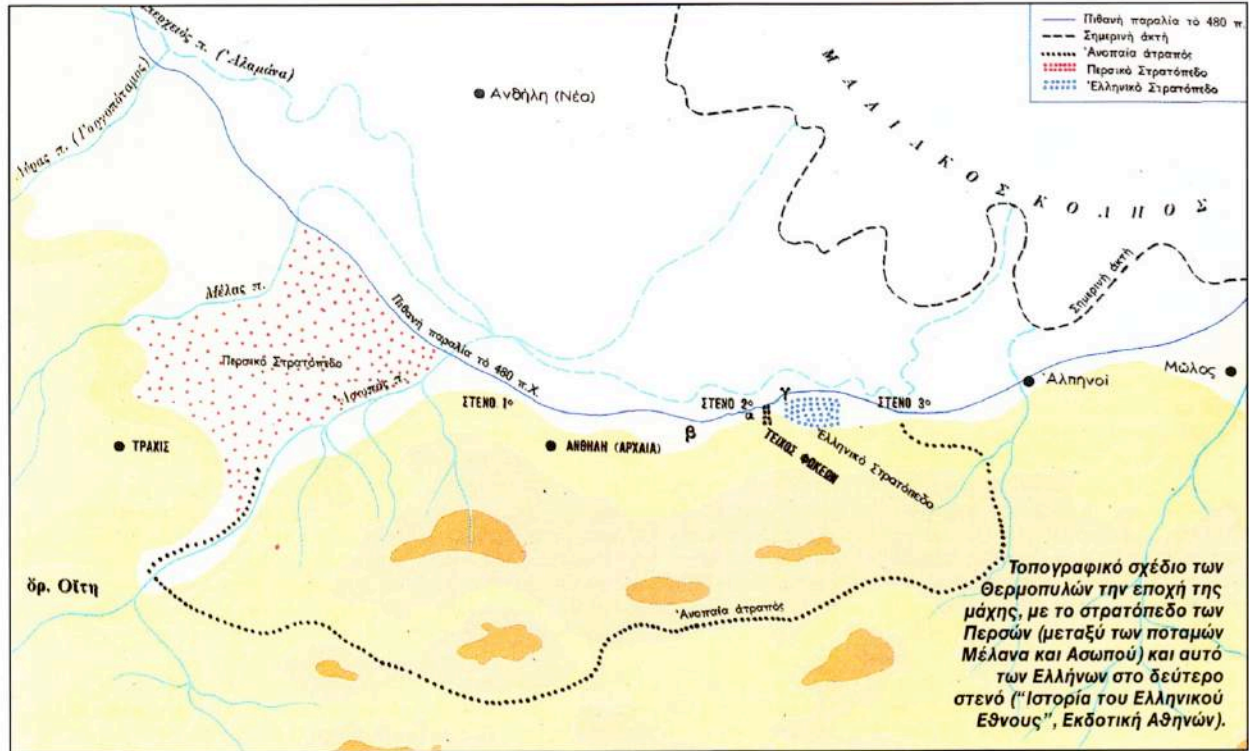
Ο Ξέρξης δεν διάταξε αμέσως επίθεση. Εμεινε ακίνητος αφήνοντας να περάσουν τέσσερις ημέρες. Πίστευε πως οι Έλληνες θα αποχωρούσαν τρομοκρατημένοι από τη θέα του στρατού του. Επιθυμούσε επίσης να ελέγξει το πέρασμα και να συλλέξει πληροφορίες σχετικά με τις δυνάμεις και τις θέσεις των Ελλήνων. Για το σκοπό αυτό έστειλε έναν ιππέα κατάσκοπο. Το φωκικό τείχος όμως (που είχε επισκευαστεί με σπουδή για τις ανάγκες της άμυνας), δεν του επέτρεψε να διακρίνει τον κύριο όγκο του ελληνικού στρατού, εκτός από τους Λακεδαιμόνιους που είχαν ταχθεί μπροστά από το τείχος. Οπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (VII, 208), αυτά που είδε του προκάλεσαν την περιέργεια και την απορία, καθώς "έθλεπε άλλους να

γυμνάζονται και άλλους να κτενίζονται". Ο Πέρσης βασιλιάς ζήτησε από έναν Έλληνα, τον Δημάρατο του Αρίστωνα (που ήταν στο περσικό στρατόπεδο), να του εξηγήσει τι σημαίνουν όλα αυτά που έκαναν οι Λακεδαιμόνιοι. "Οι άνδρες αυτοί", απάντησε ο Δημάρατος, "ήρθαν εδώ για να μας πολεμήσουν ώστε να μη περάσουμε και προς τούτο ετοιμάζονται. Αυτό είναι το έθιμό τους: όταν πρόκειται να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους, τότε περιποιούνται την κόμη τους" (μετάφρ. Ε. Πανέτσος).

Του Ξέρξη όλα αυτά του φάνταζαν γελοία και μέσα στην παιδαριώδη καυχησιολογία του αναρωτιόταν πώς θα μπορούσαν τό-

σο λίγοι να πολεμήσουν τη δική του στρατιά. Την πέμπτη μέρα, βλέποντας πως οι ελπίδες του για συνθηκολόγηση του ελληνικού στρατού ήταν μάταιες και αφού στο μεταξύ ο θαλάσσιος αγώνας στο Αρτεμίσιο ήταν αμφίροπος, αποφάσισε να επιτεθεί.

Πριν από τη γενική επίθεση έστειλε, με κήρυκες, μια επιστολή στον Λεωνίδα, με την οποία του ζητούσε να ταχθεί με το μέρος του και να γίνει μονάρχης στην Ελλάδα. Ο Λεωνίδας του έδωσε μια απάντηση αντάξια του ήθους και της φιλοπατρίας του: "Αν ήξερες τί είναι το καλό στη ζωή, θα απείχες από το να επιθυμείς ξένα πράγματα. Για μένα είναι καλύτερο να πεθάνω για την Ελλάδα, πα-

ρά να είμαι μονάρχης στους ομοφύλους μου" (Πλούταρχος, Ηθικά, 225, 10). Όταν για δεύτερη φορά ο Πέρσης βασιλιάς, θεωρώντας ως αναίδεια την απάντηση του Σπαρτιάτη επικεφαλής των λιγοστών Ελλήνων, του έγραψε "Πέμψον τα όπλα" (= Στείλε τα όπλα), εκείνος έδωσε την αγέρωχη απάντηση "Μολών λαβέ" (= Ελα να τα πάρεις), που "έμεινε στην ιστορία δικαιολογημένα ως η ενδοξότερη φράση πολεμικού ηγέτη" και ως σύμβολο, στους αιώνες, του ανεξάντλητου ψυχικού ορίζοντα της ελληνικής ανδρείας.

H ΜΑΧΗ

Την πέμπτη μέρα από την άφιξή τους στις Θερμοπύλες (1η Αυγούστου 480 π.Χ., 14η του αττικού μήνα Εκατομβαιώνα του πρώτου έτους της 75ης Ολυμπιάδας, επί επώνυμου Αθηναίου άρχοντα Καλλιάδη), οι Πέρσες άρχισαν την επίθεσή τους, την ίδια μέρα που κατά τον Ηρόδοτο (VIII, 5) έλαβε χώρα και η ναυμαχία στο Αρτεμίσιο.

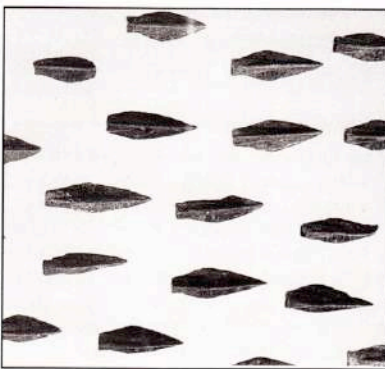
Οι δύο πρώτες ημέρες της μάχης

Ο Ξέρξης, "Θυμωθείς" με την αναίδεια και την τρέλλα των Ελλήνων, έριξε την καταιγιστική περσική πλημμυρίδα κατά των Ελλήνων. Με τη διαταγή να τους συλλάβουν ζωντανούς και να τους φέρουν ενώπιόν του, έστειλε πρώτους τους Μήδους διότι, όπως γράφει ο Διόδωρος (ΙΑ, 6, 3), "τους προτίμησε για την παλληκαριά τους ή και διότι ίσως ήθελε να εξοντωθούν όλοι. Διότι οι Μήδοι διατηρούσαν ακόμα ένα αλαζονικό φρόνημα, αφού η κυριαρχία των προγόνων τους πρόσφατα είχε καταλυθεί από τους Πέρσες". Δίπλα σ' αυτούς παρατάχθηκαν και οι συγγενείς όσων είχαν σκοτωθεί στον Μαραθώνα το 480 π.Χ., με την ιδέα πως θα πολεμούσαν με πάθος τους Ελληνες, παίρνοντας έτσι εκδίκηση.

Οι Μήδοι επιτέθηκαν κατά κύματα με ορμή κατά των υπερασπιστών των Θερμοπυλών. Μια σκληρή μάχη επακολούθησε, με τους Ασιάτες τοξότες να πολεμούν με γενναιότητα και ανδρεία υπό το βλέμμα του βασιλιά τους και με τους Ελληνες λογχοφόρους να δείχνουν τη στρατιωτική υπεροχή τους, έχοντας στην καρδιά τους την ιδέα της ελευθερίας. Παρά τους υπαινιγμούς του Ηρόδοτου, οι Μήδοι επέδειξαν συγκινητική αυτοθυσία. Καθώς η μάχη διεξήχθη εκ του συστάδην και ο χώρος ήταν περιορισμένος, βρέθηκαν -μοιραία- στη θανατηφόρα φραγή της ελληνικής οπλιτικής φάλαγγας και των Λακεδαιμονίων. Τα κτυπήματα δίνονταν χέρι με χέρι και οι γραμμές συμπλοκής ήταν πυκνότερες, ο δε ατομικός οπλισμός των Μήδων, φανερά κατώτερος (για τέτοιου είδους μάχη), έδωσε τη δυνατότητα στους μακροβραχίονες Ελληνες μαχητές να τους σφαιριάσουν κυριολεκτικά. Νέα κύματα Μήδων και Κισίων έρχονταν στον αγώνα πατώντας πάνω στα κουφάρια των σκοτωμένων συμπολεμιστών τους, που γέμισαν το πεδίο της μάχης. Όταν οι Μήδοι συντριβήσαν άρχισαν να υποχωρούν, αφήνοντας πίσω χιλιάδες νε-

κρούς και τραυματίες.

Οι Ελληνες, με αμελητέες απώλειες, αμύνονταν σθεναρά. Τη θέση των Μήδων πήραν οι Πέρσες, το επίλεκτο σώμα των 10.000 "Αθανάτων", που με επικεφαλής τον Υδάρνη θεωρούντο πρώτοι στις ανδραγαθίες μέσα σε όλο το στράτευμα. Ο Ξέρξης είχε την πεποίθηση πως η νίκη ήταν πια σίγουρη και εύκολη. Οι "Αθάνατοι", παρά τη φήμη τους, δεν εντυπωσίασαν τους Ελληνες. Έχοντας κοντύτερα δόρατα από τους Ελληνες και πολεμώντας σε περιορισμένο χώρο και με την ψυχολογία της ανέγνωσης - μάζας, δεν κατάφεραν κάτι παραπάνω από τους Μήδους, της ανέγνωσης - άβουλης μάζας, δεν κατάφεραν κάτι παραπάνω από τους Μή-

Αιχμές περσικών βελών που βρέθηκαν κατά εκατοντάδες στο χώρο των Θερμοπυλών και στο λόφο του Κολωνού (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

δους, παρουσίασαν κρίσιμο έλλειμμα στην ανάπτυξή τους (σε βαθμό "ακύρωσης" της αριθμητικής τους υπεροχής) και υπέστησαν βαρύτερες απώλειες, πέφτοντας θύματα της τακτικής του Λεωνίδα.

Το στρατήγημα του Λεωνίδα

Ο Λεωνίδας και οι Ελληνες δεν αρκέστηκαν σε μια, αποτελεσματική μεν, αλλά παθητική άμυνα. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς γνώριζε πως έπρεπε οπωσδήποτε να συμπαρασύρει όσο το δυνατόν περισσότερους Πέρσες στα στενότερα σημεία της διάβασης, ώστε παγιδευμένοι να αφανιστούν από τη συντριπτική πίεση της ελληνικής οπλιτικής φάλαγγας. Ο Λεωνίδας εφάρμοσε το ελληνικό δόγμα της αμυντικο-επιθετικής μάχης, κατάλληλα προσαρμοσμένο στην τοπογραφία των Θερμοπυλών. Με σκοπό να κινηθεί και επιθετικά κατά των Περσών, αξιοποίησε δύο πλεονεκτήματα: την ανωτερότητα της φάλαγγας οπλιτών και ιδίως των Λακεδαιμονίων, που γνώριζαν σε βάθος την τέχνη του πολέμου ("Λακεδαιμόνιοι...μάχεσθαι εξεπιστάμενοι"), και το μήκος της εδαφικής ζώνης διεξαγωγής της μάχης.

Το στρατήγημα προέβλεπε κίνηση των τμημάτων της φάλαγγας προς τα εμπρός σε πρώτη φάση (επίθεση), προς τα πίσω σε δεύ-

τερη φάση (τακτική υποχώρηση) και αιφνιδιαστική κίνηση προς τα εμπρός σε τρίτη φάση (αντεπίθεση), με σκοπό τη σύγκρουση και την εξόντωση του αντιπάλου. Καθοριστικό ρόλο σε αυτούς τους τακτικούς ελιγμούς διεδραμάτισε τα επίλεκτο σώμα των 300 Σπαρτιατών, οι οποίοι με ακμαίο ηθικό, μεγάλη αυτοπειθαρχία, απόλυτη και αδιαμφισβήτητη υπακοή στους επικεφαλής και άριστα γυμνασμένοι, μπορούσαν να εφαρμόσουν με ακρίβεια στη μάχη όσα είχαν διδαχθεί στις καθημερινές επίπονες ασκήσεις.

Η περιγραφή του στρατηγήματος δίνεται γλαφυρά από τον Ηρόδοτο (VII, 211): "Κάθε φορά που έστρεφαν (οι Σπαρτιάτες) τα νώτα, ότι τάχα τρέπονταν σε φυγή, διατηρούσαν τον πυκνό τους σχηματισμό (τακτική σύμπυξη). Οι βάρβαροι, καθώς τους έβλεπαν να φεύγουν, άρχιζαν να τους καταδιώκουν με κραυγές και με θόρυβο. Αλλά εκείνοι, τη στιγμή που τους πλησίαζαν, έκαναν επιθετική επιστροφή αντιμετώπις και θέρια ανανήθητο πλήθος Περσών" (μετάφ. Ε. Πανέτσος). Η μάχη κράτησε μέχρι τη νύχτα και οι Αθάνατοι, αφού δεν μπόρεσαν να κερδίσουν έδαφος, οπισθοχώρησαν με βαριές απώλειες, τόσες που ο Ξέρξης αγναντεύοντας τη μάχη "αναπήδησε τρεις φορές από το θρόνο του, φοβούμενος για το στρατό του". Επεσαν βέβαια και Ελληνες, ιδίως Σπαρτιάτες, αλλά λίγοι.

Την επόμενη μέρα (2 Αυγούστου 480 π.Χ.) οι Πέρσες όρμησαν με μεγαλύτερη σφοδρότητα κατά των αντιπάλων τους, που ήταν λίγοι και τραυματισμένοι, ελπίζοντας πως δεν ήταν σε θέση πια να αντιτάξουν άμυνα και πως στο τέλος θα υπέκυπταν υπό το βάρος της πίεσης όλο και νέων (ξεκούραστων) δυνάμεων. Ο Λεωνίδας όμως είχε παρατάξει τους μαχητές του σε διαδοχικές γραμμές και κατά πόλεις, ώστε να μάχονται εναλλασσόμενοι και να αναπληρώνουν δυνάμεις.

Στο αποκορύφωμα όμως της μάχης και καθώς οι εχθροί έρχονταν ασταμάτητα σε κύματα, δεν υπήρχε χρόνος να ξεκουραστούν οι Ελληνες οπλίτες. Όπως αναφέρει ο Διόδωρος (ΙΑ', 8, 2), "το πολεμικό μένος έφτασε σε τέτοιο σημείο, ώστε τα τμήματα που είχαν οριστεί διαδοχικά να παίρνουν μέρος στη μάχη δεν δέχθηκαν να αλλάξουν, αλλά πολεμώντας συνεχώς και υπερνικώντας τα δεσμά της μάχης σκότωναν πολλούς από τους επίλεκτους βαρβάρους" (μετάφ. Α. Παπανδρέου). Η μάχη κράτησε όλη την ημέρα με πράξεις υψηλού ηρωισμού και όλοι αποδόθηκαν σε μια άμιλλα ανδρείας, με το να προσπαθούν οι πρεσβύτεροι να συναγωνιστούν τη ρώμη των νεότερων και οι νεότεροι την πείρα και τη δόξα των πρεσβυτέρων. Οι Πέρσες, θλέποντας ότι τίποτα δεν άλλαζε, στρέφονταν σε φυγή, αλλά προσέκρουαν πάνω στους βαρβάρους που είχαν οριστεί ως εφεδρεία, οι οποίοι τους έφραζαν το δρόμο, αναγκάζοντάς τους να επιστρέψουν στη μάχη με πολύ χαμηλό ηθικό και με περισσότερες κάθε φορά απώλειες. Ο Ξέρξης βρέθηκε σε μεγάλη αμηχανία, διότι έβλεπε τα επίλεκτα τμήματά του να εξοντώνονται χωρίς οι

Οι Θερμοπύλες σήμερα.

Ελληνες να παρουσιάζουν κενά στην άμυνά τους ή κάποια προοπτική υποχώρησης.

Η προδοσία του Εφιάλτη - κυκλωτική κίνηση του Υδάρνη

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας και ενώ ο Ξέρξης βρισκόταν σε μεγάλη αμηχανία, ήρθε προς αυτόν ένας ντόπιος ("ανήρ Μαλιεύς"), ο Εφιάλτης ο Ευρυδήμου, που γνώριζε καλά όλη την ορεινή περιοχή. Του εξήγησε για την Ανοπαία ατραπό, ένα στενό και απόκρημνο μονοπάτι, που αρχίζει από τον Ασωπό ποταμό και διασχίζοντας ένα φαράγγι προχωρεί σε μια ράχη του όρους και καταλήγει στην Αλπηνό, κώμη ευρισκόμενη σε απόσταση ενός περίπου χιλιομέτρου ανατολικά του τρίτου στενού των Θερμοπυλών. Ο Ξέρξης, "περιχαρής γενόμενος", διέταξε την αποστολή ενός αποσπάσματος υπό τις διαταγές του Υδάρνη, το οποίο ξεκίνησε αμέσως με τη δύση του ηλίου.

Ο Λεωνίδα, όπως είπαμε, είχε ήδη προνοήσει για τη φύλαξη της οδού αποστέλλοντας 1.000 Φωκείς. Με το πρώτο χάραγμα οι Πέρσες έφτασαν στις θέσεις των Φωκικών χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, διότι η περιοχή ήταν κατάφυτη από βελανιδιές. Ωστόσο έγινε θόρυβος από τα θήματα των Περσών πάνω στα ξερά φύλλα που ήταν σκορπισμένα και, καθώς επικρατούσε νηνεμία, οι Φωκείς πετάχτηκαν όρθιοι και άρχισαν να εξοπλίζονται, όταν ξαφνικά βρέθηκαν αντιμέτωποι με τους εχθρούς. Η έκπληξη υπήρξε αμοιβαία, αλλά οι Πέρσες αντέδρασαν πρώτοι και ανάγκασαν τους Φωκείς, υπό τον καταγισμό πυκνών τοξευμάτων, να υποχωρήσουν σε ένα υψηλότερο σημείο. Μόλις άνοιξε ο δρόμος οι Πέρσες, χωρίς ν' ασχοληθούν διόλου με τους Φωκείς, συνέχισαν την πορεία τους καταβαίνοντας με ταχύ βήμα από το βουνό.

Ο Λεωνίδα συγκαλεί πολεμικό συμβούλιο

Ενώ συνέβαιναν αυτά ο Λεωνίδα, πληροφορούμενος από έναν Έλληνα αυτόμολο που βρισκόταν στο περσικό στρατόπεδο την κυκλωτική κίνηση των Περσών, συκάλεσε τα μεσάνυχτα πολεμικό συμβούλιο. Τι ακριβώς αποφασίστηκε και ποιο σχέδιο δράσης υιοθετήθηκε δεν γνωρίζουμε. Μόνο εικασίες

είναι δυνατό να γίνουν. Σίγουρο ωστόσο είναι πως δύο απόψεις επικράτησαν στο συμβούλιο: η μια πρέσβευε την άρνηση εγκατάλειψης της θέσης (άποψη κυρίως του Λεωνίδα και των Λακεδαιμονίων) και η άλλη την άμεση αποχώρηση (άποψη μάλλον των περισσότερων συμμάχων). Ο Λεωνίδα, ως επικεφαλής συμμαχικού στρατού επί του οποίου είχε "περιορισμένη" εξουσία, δεν ήταν σε θέση να επιβάλει την άποψή του σε όλους τους συμμάχους και αφού δεν ήταν πρόθυμοι να διακινδυνεύσουν μαζί του ως το τέλος τους άφησε να φύγουν. Για τον ίδιο και για τους Σπαρτιάτες που ήταν μαζί του δεν άρμοζε να εγκαταλείψουν τη θέση στην οποία τους έταξε η Ελλάδα. Την άποψη αυτή υπαγόρευαν η στρατιωτική τιμή και οι νόμοι της Σπάρτης. Ο Λεωνίδα είχε πάρει τη μεγάλη απόφαση: αφού η φύλαξη των στενών ήταν πλέον αδύνατη, του απέμενε να προκαλέσει τις μεγαλύτερες κατά το δυνατό απώλειες στον εχθρό. Δεν αποχώρησαν όμως όλοι οι σύμμαχοι. Εμειναν, για να πολεμήσουν στο πλευρό των Σπαρτιατών, οι 700 Θεσπείς με τον αρχηγό τους Δημόφιλο του Διαδρόμου. Εμειναν, επίσης και οι 400 Θηβαίοι, αλλά, αν πιστέψουμε τον Ηρόδοτο, παρά τη θέλησή τους. Ο Λεωνίδα είχε στη διάθεσή του 1.400 οπλίτες.

Η τρίτη ημέρα της μάχης: "Επί θανάτω έξοδον"

Με την ανατολή του ηλίου της τρίτης ημέρας (3 Αυγούστου 480 π.Χ.), ο Ξέρξης προσέφερε θυσίες και γύρω στις 10 το πρωί ετοιμάστηκε να επιτεθεί. Την ίδια στιγμή οι Έλληνες με τον Λεωνίδα, αφήνοντας μερικούς οπλίτες να φρουρούν το προστατευτικό οχύρωμα, ετοιμάστηκαν για την τελευταία τους μάχη. Δεν στάθηκαν όμως να αμυνθούν στα στενότερα σημεία της διάβασης (στο δεύτερο στενό), όπως τις προηγούμενες ημέρες, αλλά σε σχηματισμό πλήρους φάλαγγας (και όχι σε διαδοχικά εναλλασσόμενες τάξεις) προχώρησαν στο ανοικτό πεδίο προς συνάντηση του εχθρού "ως άνδρες που εβάδιζαν προς το θάνατο" ("ως την επί θανάτω έξοδον").

Αμέσως ενεπλάκησαν με τους βαρβάρους και μια άγρια, μέχρις εσχάτων, μάχη ξέσπασε. Πλήθος έρχονταν τα βαρβαρικά στί-

φη αλλά οι Έλληνες, γνωρίζοντας πως τους περίμενε ο θάνατος από εκείνους που έκαναν την κυκλωτική κίνηση, ξεπέρασαν τους εαυτούς τους. Γνώριζαν πως είχαν λίγο χρόνο στη διάθεσή τους και μανιασμένοι από την απελπισία βάλθηκαν να εξοντώσουν όσους μπορούσαν περισσότερους. Οι Πέρσες είχαν βαρύτερες απώλειες μια και πίσω από τα τάγματα οι επικεφαλής, κρατώντας μαστίγια, τους ράπιζαν όλους αδιακρίτως, πιέζοντάς τους να επιτίθενται συνεχώς, με συνέπεια άλλοι να πέφτουν στη θάλασσα, άλλοι να καταπατώνται ζωντανοί και άλλοι να κατασφάζονται από τις λόγχες των Ελλήνων οπλιτών.

Οι Έλληνες προχωρώντας ακάθεκτοι δεν περιορίστηκαν στην απόκρουση των επιθέσεων, αλλά επιτέθηκαν με ορμή. Οι Πέρσες όμως είχαν τη δυνατότητα να ρίχνουν στη μάχη νέες δυνάμεις, ενώ όποιος Έλληνας έπεφτε δεν αναπληρωνόταν. Τα δώρα των περισσότερων είχαν σπάσει και κατέκοβαν τους εχθρούς με τα ξίφη. Στην κορύφωση της συμπλοκής έπεσε αιμόφυρτος από τα τραύματα ο Λεωνίδα ("εν τούτω τω πόνω πίπτει ανήρ γενόμενος άριστος", Ηροδ. VII, 224) και μαζί με αυτόν και άλλοι ονομαστοί Σπαρτιάτες. Μια ομηρική μάχη ξέσπασε γύρω από το σώμα του νεκρού Λεωνίδα. Δύο αδελφοί του Ξέρξη και άλλοι επιφανείς Πέρσες πληγώθηκαν θανάσιμα τότε, ώσπου στο τέλος οι Έλληνες έσυραν το σώμα του προς το μέρος τους και έτρεψαν σε φυγή τους αντιπάλους τους τέσσερις φορές, παραμένοντας κύριοι του πεδίου της μάχης.

Ο αγώνας άλλαξε όταν οι Έλληνες πληροφορήθηκαν ότι το σώμα του Υδάρνη είχε περάσει την αφρούρητη ανατολική (3η) πύλη και πλησίαζε. Υποχώρησαν προς το στενό μέρος της διάβασης και αφού προεπέρασαν το τείχος αποσύρθηκαν όλοι μαζί ("πλή Θηβαίων", Ηροδ.) πάνω σ' ένα μικρό λοφίσκο ("κολωνός") και εκεί αντιστάθηκαν για τελευταία φορά με τα σπαθιά τους, "όσοι έτυχε να τα έχουν ακόμη", ενώ άλλοι "με τα χέρια τους και με τα δόντια" (Ηροδ. VII, 225/μετάφ. Ε. Πανέτσος). Όμως ακόμα και τότε προκαλούσαν το φόβο στους εχθρούς. Οι Πέρσες, και εκείνοι που είχαν περάσει το οχύρωμα και οι Αθάνατοι του Υδάρνη, τους περικύκλωσαν από παντού, αλλά δεν τόλμησαν να πλησιάσουν και να δώσουν μάχη εκ του συστάδην. Τους κτύπησαν από μακριά με συντριπτικές βολές ακοντίων και βελών ("κατέχωσαν οι θάρβαροι βάλοντες"), μέχρι που έπεσαν όλοι, μένοντας έτσι ως την τελευταία πνοή πιστοί στην προσταγή της Σπάρτης: "Η ταν ή επί τας".

Μετά το τραγικό τέλος του Λεωνίδα και των πολεμιστών του και την κατάληψη των Θερμοπυλών, ο ελληνικός στόλος στο Αρτεμίσιο, που είχε εμπλακεί επιτυχώς σε φονικές συγκρούσεις με τον εχθρικό στόλο, αναγκάστηκε να αποχωρήσει, μέσω του Ευρίπου και να αγκυροβολήσει στο Σαρωνικό κόλπο. Ολη η κεντρική Ελλάδα ως τον Ισθμό περιήλθε στον περσικό έλεγχο. Ακόμα και η Αττική εγκαταλείφθηκε. Ο Ελληνισμός ζούσε ώρες αγωνίας, μια και η φλόγα της ελπίδας έμοιαζε να σβήνει.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Από στρατηγική άποψη, η κατάρρευση της γραμμής άμυνας των Θερμοπυλών ήταν μια θαυμάσια ήττα για τους Έλληνες. Οι Πέρσες είχαν επιτύχει τον αντικειμενικό τους σκοπό, δηλαδή να ανοίξουν το δρόμο προς την κεντρική και τη νότια Ελλάδα. Μάλιστα, αν συνυπολογισθεί και η υποχώρηση του ελληνικού στόλου από το Αρτεμίσιο, καθίσταται πιο φανερό το τακτικό πλεονέκτημα που κέρδισαν οι Πέρσες σε μια πολύ κρίσιμη στιγμή του πολέμου. Οι σοβαρές συνέπειες της μάχης των Θερμοπυλών και της θυσίας των Ελλήνων υπερασπιστών ήταν επόμενο να προκαλέσουν ατέλειωτες συζητήσεις μεταξύ των ιστορικών, σχετικά με τους λόγους που ώθησαν τους Έλληνες να αποστείλουν τόσο περιορισμένες δυνάμεις. Πάντως, αντίθετα με όσα ισχυρίζεται ο Ηρόδοτος, υπάρχουν σοβαροί λόγοι για να υποθέσουμε πως ο στρατός του Λεωνίδα δεν ήταν μια προφυλακή, αλλά η συνολική δύναμη που είχε αποφασίσει να αποστείλει το συμμαχικό συνέδριο στις Θερμοπύλες.

Πρέπει να έχουμε σταθερά υπόψη πως απουσίαζε ένας σημαντικότερος πολιτικο-στρατιωτικός παράγοντας: η ενιαία κυβέρνηση και κατ'επέκταση η ενιαία στρατιωτική ηγεσία. Η σύγκληση ενός Πανελληνίου Συνεδρίου, γεγονός πράγματι πρωτοφανές για τα ελληνικά πολιτικά πράγματα της εποχής, δεν ήταν δυνατό σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα να βοηθήσει στη συγκρότηση των απαιτούμενων οργάνων με σκοπό την εκπόνηση ενός στρατηγικού σχεδίου δράσης προς αντιμετώπιση μιας τόσο σημαντικής απειλής. Τα αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ των ηγετικών ελληνικών δυνάμεων τέθηκαν βέβαια προς στιγμή σε δεύτερη μοίρα. Όμως ούτε εξαλειφθηκαν, ούτε άφησαν ανεπηρέαστες τις γενικότερες εξελίξεις.

Παρόλα αυτά δύο δεδομένα, ένα πολιτικό και ένα στρατιωτικό, φαίνεται πως διαμόρφωσαν την άποψη των συμμάχων, αφενός για άμυνα στις Θερμοπύλες και αφετέρου για αποστολή μικρής στρατιωτικής δύναμης. Από πολιτική σκοπιά η άμυνα στις Θερμοπύλες ήταν κατά μια έννοια "παραχώρηση" της Σπάρτης προς την Αθήνα. Το πρόσφατο προηγούμενο της εγκατάλειψης των Τεμπών, με άμεση συνέπεια την παράδοση των βόρειων Ελλήνων στον Ξέρξη, έπεισε τους Λακεδαιμόνιους ότι άμυνα στον Ισθμό, που αποτελούσε επιλογή των Πελοποννησίων, θα ισοδυναμούσε με εγκατάλειψη της Αττικής, ο ισχυρός στόλος της οποίας τους ήταν απαραίτητος. Μια περσική απόφαση στην Πελοπόννησο (μάλιστα στη Λακωνία) ήταν δυνατό να εκμηδενίσει κάθε πελοποννησιακή άμυνα. Αυτός, εξάλλου, ήταν ο λόγος που ώθησε τους Πελοποννησίους να αποστείλουν μικρό μόνο τμήμα του στρατού τους στις Θερμοπύλες, κρατώντας τον υπόλοιπο (το σύνολο σχεδόν της δύναμής τους) ως εφεδρεία. Ωστόσο οι μικρές δυνάμεις που έστειλαν οι Πελοποννήσιοι αποτελούσαν μια ση-

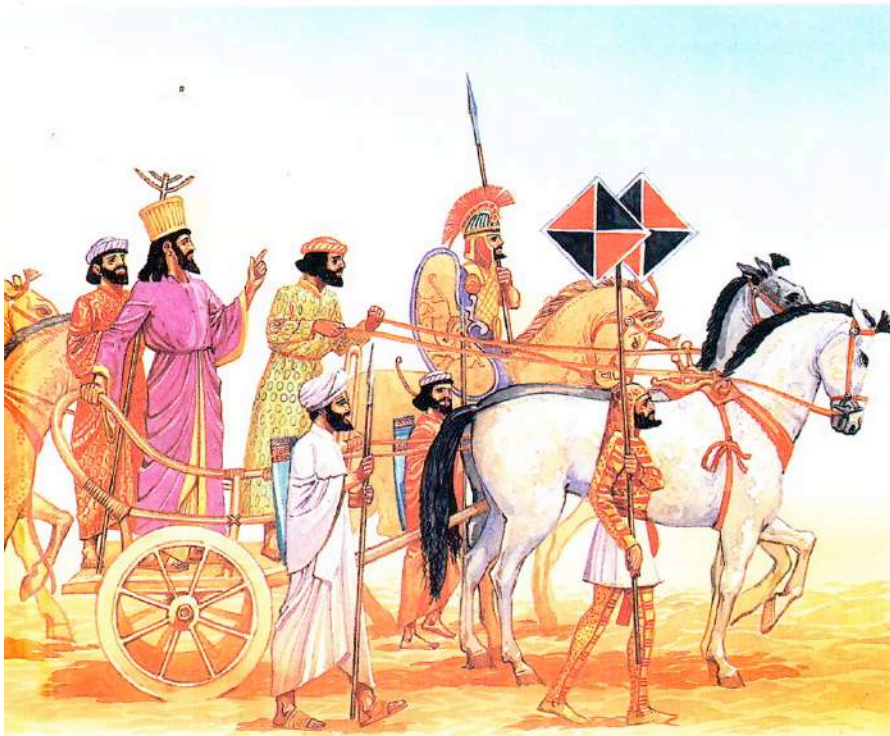

μαντική πολιτικής φύσης διαθεβαίωση για τους Έλληνες της κεντρικής Ελλάδας, πως ήταν αποφασισμένοι να αγωνιστούν στο πλευρό τους εναντίον των εισβολέων.

Από στρατιωτική άποψη, τόσο η επιλογή της τοποθεσίας, όσο και η αποστολή του μικρού στρατού, ψύχραιμα και πάντως όχι υπό την επίδραση του αποτελέσματος, πρέπει να κριθούν ως ορθές. Η κυρίαρχη ελληνική στρατιωτική άποψη ήταν πως τα στενά μπορούσαν να τα προσάψουν με μια μικρή, αλλά καλά γυμνασμένη στρατιωτική δύναμη, αρκεί να την κάλυπτε από τη θάλασσα ο ελληνικός στόλος. Αυτό απέδειξαν οι μάχες των δύο πρώτων ημερών (μέχρι την κυκλωτική κίνηση), καθώς ουσιαστικά εκμηδενίστηκε η αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου, οι επιθέσεις του οποίου απέβησαν άκαρπες και δυσανάλογα ζημιόγones. Τα αμυντικά πλεονεκτήματα των Θερμοπυλών αποδείχθηκαν και τον επόμενο αιώνα, όταν κατά τον Γ' Ιερό Πόλεμο (353/2 π.Χ.) οι Αθηναίοι, μόνο με 5.000 οπλίτες και 400 ιππείς, "εμπόδισαν (τον Φίλιππο) να περάσει τα στενά και επανήλθε πάλι στη Μακεδονία" (Διόδωρος, ΙΣΤ', 38,2). Ο Φίλιππος κατάλαβε πως ήταν εξαιρετικά επικίνδυνο να προσπαθήσει να παραβιάσει τη θέση και γι' αυτό αποσύρθηκε. Η στρατηγική του Λεωνίδα, οι Σπαρτιάτες επέλεξαν και η αμυντική φύση της τοποθεσίας, συνέθεσαν έναν αμυντικό μηχανισμό με δυνατότητα μιας σχεδόν επ'άπειρον απόκρουσης, ίσως και τελικής εξολόθρευσης, του αντιπάλου. Εκείνο που αχρήστευσε αυτό τον αμυντικό "μηχανισμό" ήταν, όπως πολλές φορές συμβαίνει στα πεδία των μαχών, ο "αστάθμητος παράγοντας". Η προδοτική αποκάλυψη

της ορεινής διάβασης από τον Εφιάλτη και η ανεκδιήγητη και ασυγχώρητη αμέλεια των Φωκέων, που είχαν αναλάβει τη φύλαξη της, σύμφωνα με όλα τα δεδομένα υπήρξαν οι αιτίες που έκριναν την έκβαση της μάχης. Από το σημείο αυτό και μετά δεν έμεινε στον Λεωνίδα, ως Σπαρτιάτη, παρά μόνο η πρόκληση της μεγαλύτερης δυνατής φθοράς στον αντίπαλο. Κάθε σκέψη για υποχώρηση ισοδυναμούσε με δειλία και ταπείνωση.

Για τους 300 Σπαρτιάτες δεν τέθηκε ποτέ δίλημμα περί του πρακτέου. Η λαμπρή στάση τους ήταν κάτι περισσότερο από αυτονομία. Ήταν δεδομένη. Ο Λεωνίδας στο χρονικό διάστημα που είχε στη διάθεσή του, μέχρι την άφιξη του Υδάρνη, σκόπευε να καταφέρει ένα τόσο ισχυρό πλήγμα στον αντίπαλο, ώστε να προκληθεί σοβαρός ψυχολογικός κλονισμός στην ηγεσία και στο σύνολο του περσικού στρατού. Με το σκεπτικό αυτό ο Λεωνίδας πραγματοποίησε στο ακέραιο την αποστολή του σ' αυτή τη θρυλική μάχη, η οποία ουσιαστικά δεν ήταν μια μάχη με τους εχθρούς, αλλά μια αναμέτρηση με το χρόνο, μια τιτάνια πάλη με τον ίδιο το θάνατο. Λέγεται πως όταν κάποιος ρώτησε τον Λεωνίδα, "Έρχεσαι με τόσους λίγους να εκτεθείς σε κίνδυνο;", εκείνος απάντησε: "Αν πιστεύετε πως πρέπει να βασιζομαι στο πλήθος, δεν φτάνει ούτε όλη η Ελλάδα, που αποτελεί μικρό τμήμα του πλήθους εκείνων. Αν όμως (πρέπει να βασιζομαι) στην ανδρεία του καθενός, και ο αριθμός αυτός είναι αρκετός" (Πλούταρχος, Ηθικά, 225, 8). Αυτοί οι πολεμιστές που κατά τις προηγούμενες ημέρες περιποιούντο τα μαλλιά τους, οι Σπαρτιάτες, το πρότυπο του πολεμιστή ανά τους

Πέρσες, Μήδοι, Ασσύριοι, Βάκτριοι, Ινδοί, Αριοί, Κάσπιοι, Αραβες, Αιθίοπες, Φρύγες, Θράκες, Αιγύπτιοι και Ιωνες, ήταν μερικοί από τους λαούς που απάρτιζαν τη "χρυσάμμη στρατιά" του Ξέρξη, ο οποίος εικονίζεται εδώ πάνω στο άρμα του, φεύγοντας από τις Σάρδεις για την κατάκτηση της Ελλάδας (πιν. John James).

προβλέπουν) πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος, και οι Μήδοι επί τέλους θα διαβούνε".

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Ηρόδοτος: ΙΣΤΟΡΙΑΙ, ΒΙΒΛ. VII-VII, Μετάφραση Ευάγγ. Πανέτσος, Εκδ. Βιβλιοθήκη Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- (2) Διόδωρος Σικελιώτης: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΒΙΒΛ. ΙΑ' & ΙΣΤ, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Εκδ. Γεωργιάδης. Η περιγραφή του Διόδωρου βασίστηκε στο παλαιότερο έργο του Κτησία "Περσικά" (το οποίο δεν σώθηκε).
- (3) Πολύαινος: ΣΤΡΑΤΗΓΗΜΑΤΑ, ΒΙΒΛ. Ι., Λεωνίδα (32), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Εκδ. Γεωργιάδης.
- (4) Ξενοφών: ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, Μετάφ. Α. Παπαγεωργίου, Εκδ. Κάκτος.
- (5) Αισχύλος: ΠΕΡΣΑΙ, Μετάφραση Τ. Ρούσσος, εκδ. Κάκτος.
- (6) Πλούταρχος: ΗΘΙΚΑ, Αποφθέγματα Λακωνικά, εκδ. Κάκτος.
- (7) Πλούταρχος: ΗΘΙΚΑ, Περί Ηροδότου κακοηθίας, εκδ. Κάκτος.
- (8) Sp. Marinatos: THERMOPYLAE, Bericht VI. Int. Kongr. f. Arch., Berlin, 1939.
- (9) Sp. Marinatos: THERMOPYLAE. AN HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL GUIDE, Athens, 1951.
- (10) Α. Δασκαλάκη: PROBLEMS HISTORIQUES AUTOUR DE LA BATAILLE DES THERMOPYLES, Paris, 1962.
- (11) Ernst Meyer: ATH. MITT. 71, 1965.
- (12) Hermann Bengtson: GRIECHISCHE GESCHICHTE (von den Anfängen bis die Römische Kaiserzeit), 1969 (Ελληνική μετάφραση Α. Γαβριήλ, Εκδ. Μέλισσα).
- (13) G. Glotz: HISTOIRE GRECQUE, I-IV, 1925-1938.
- (14) CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY.
- (15) Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμ. Β', Εκδοτική Αθηνών.
- (16) Κ. Παπαρηγόπουλος: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τ. 11.
- (17) Ulrich Wilcken: GRIECHISCHE GESCHICHTE, München, 1962 (Ελληνική Μετάφραση Ι. Τουλουμάκος, Εκδ. Παπαζήση, 1976).
- (18) Botsford & Robinson: HELLENIC HISTORY, New York - London, 1969 (Ελληνική μετάφραση: Σ. Τσιτσιώνης, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1979).
- (19) J.B. Bury & Russell Meiggs: A HISTORY OF GREECE, 1975 (ελληνική έκδοση Μ. Καρδαμίτσα, 1986).
- (20) C. Hignett: XERXES' INVASION OF GREECE, Oxford, 1963.
- (21) Burn: PERSIA AND THE GREEKS: THE DEFENSE OF THE WEST, London, 1962.
- (22) H.W. Parke: GREEK ORACLES, London, 1967 (ελληνική μετάφραση: Α. Βασκόκ, εκδ. Καρδαμίτσα, 1979).

αιώνες, πραγματοποιήσαν τον ύψιστο σκοπό τους με πίστη στο κύρος και την αξία του ίδιου του αγώνα και εξόντωσαν, θέρισαν σαν σπαρτά, τους αντιπάλους. Επύραξαν εκείνο που σε κάποιους φάνηκε παράλογο και τρελό (Bury): ριψοκινδύνεψαν τη σωματική τους ακεραιότητα για τη διαφύλαξη ενός υψηλότερου ιδανικού, της πατρίδας, της οικογένειάς, της πίστης, της ελευθερίας. Κάθε Σπαρτιάτης, αλλά και κάθε Θεοσπίας, υπέταξε την προσωπική του θέληση στη θέληση των άξιων ηγητόρων του. "Προτίμησαν", όπως έγραψε αργότερα ο Θουκυδίδης σε μια παρόμοια θυσία (Β, 42), "να αγωνιστούν και να πεθάνουν, παρά να υποχωρήσουν και να σωθούν, και αφενός απέφυγαν τη δυσφημία, αφετέρου όμως κράτησαν τον αγώνα με τη ζωή τους και σε μια βραχύτατη κρίσιμη στιγμή, κατά την οποία μεγάλωνε η προσδοκία της ένδοξης νίκης και όχι ο φόβος της ήττας, πέθαναν" (μετάφ. Π. Ξιφάρης). Στην ερώτηση γιατί οι πιο άξιοι άνδρες προτιμούν τον ένδοξο θάνατο από την άδοξη ζωή, η απάντηση δόθηκε από τον ίδιο τον Λεωνίδα: "Επειδή το ένα είναι χαρακτηριστικό της φύσης, ενώ για το άλλο θεωρούν πως είναι δικό μας" (Πλούταρχος, Ηθικά, 225, 14).

Όλα αυτά αποτελούν ένα δυσνόητο (ιδίως για τον σύγχρονο άνθρωπο) μάθημα αυτοταπεινώσης και όχι έναν έσχατο μηδενισμό, όπως με απύθμενη μικρόνοια εξέλαβαν κάποιοι. Οσο υπεροπτικός και αν φαινόταν ένας Σπαρτιάτης πολεμιστής, στο πεδίο της μάχης εγκατέλειπε αμέσως την προσωπικότητά του, αντιμετωπίζοντας με καρτερία την πιθανότητα της ίδιας του της εξόντωσης. Έτσι δεν θα ήταν υπερβολικός ο ισχυρισμός

πως ο Σπαρτιάτης πολεμιστής βρισκόταν περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον της εποχής του (και όχι μόνο) εγγύτερα στο μυστήριο του θανάτου. Και αυτό αποτελούσε ένα βαθύ μάθημα για την ψυχή του, που θα γεννούσε την παροιμιώδη σε όλο τον αρχαίο κόσμο Λακωνική Σοφία.

Οι Θερμοπύλες μπορεί να ήταν μια ήττα, αλλά η θυσία του Λεωνίδα με τους 300 συμπολεμιστές του και τους 700 αλληλέγγυους Θεοσπίες δεν ήταν μάταιη. Εκτός των αναμφισβήτητα τεράστιων περσικών απωλειών, που πρέπει να απέβησαν μοιραίες αργότερα για τους Πέρσες (όπως στις Πλαταιές), το ηθικό αποτέλεσμα είναι ανυπολόγιστο. Πρόκειται για μια πραγματική ηθική νίκη, που έδωσε κουράγιο στους Έλληνες να συνεχίσουν νικηφόρα τον πόλεμο με τους Πέρσες. Το σημαντικότερο όμως είναι πως η λαγάρη και αθανατίζουσα θυσία εκείνων των μαχητών αποτέλεσε το εφαλτήριο δυναμικών μεταλλαγών στη γενικότερη ψυχοσύνθεση του Έλληνα καθόλη την πολυτάραχη διαδρομή της ιστορικής του ύπαρξης. Αυτό το φωτεινό παράδειγμα, που λάμπει σαν φάρος στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, είναι ανάγκη να αποτελεί πάντα για τους νεότερους Έλληνες μια πρόκληση και ένα ερέθισμα. Αραγε εμείς οι Νεοέλληνες ποιόν αποδεχόμαστε ως κοινό μας πρόγονο, τον Λεωνίδα ή τον Εφιάλτη; Προβληματισμό για μια απάντηση δίνει ο Αλεξανδρινός Κ. Καβάφης, ο ποιητής του μείζονος Ελληνισμού:

"Τιμή σ' εκείνους όπου στη ζωή των ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες. Ποτέ από το χρέος μη κινούντες..... Και περισσότερη τιμή τους πρέπει όταν προβλέπουν (και πολλοί